

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
Кафедра фізики

Методичні вказівки
до лабораторної роботи № 4.7

ВИВЧЕННЯ ВЛІВНИХ КОЛИВАНЬ ОБОРОТНОГО МАЯТНИКА

Затверджено
на засіданні кафедри
фізики (протокол №)
від .)

м. Дніпро
2019

Методичні вказівки до лабораторної роботи № 4.7 « ВИВЧЕННЯ ВІЛЬНИХ КОЛИВАНЬ
ОБОРОТНОГО МАЯТНИКА» до розділу «*Коливання і хвилі*» курсу фізики для студентів
усіх спеціальностей.

Укл.: І.П. Гаркуша, В.П. Курінний.

Дніпропетровськ: НГУ, 2019 р.

Вивчення вільних коливань оборотного маятника

Приналежності: 1) оборотний маятник; 2) секундомір.

Ціль роботи: вивчити коливання фізичного маятника, визначити прискорення вільного падіння за допомогою маятника.

Теоретичні відомості.

Кожне тіло, підвішене в точці, що лежить вище його центра мас, може коливатися і являє собою фізичний маятник (рис. 1).

У положенні рівноваги фізичного маятника його центр мас C перебуває на одній вертикалі із точкою підвісу O , але нижче неї. При відхиленні маятника від положення рівноваги на кут φ виникає обертаючий момент сили тяжіння, що прагне повернути маятник у положення рівноваги.

Таким чином, **фізичним маятником** називається будь-яке тіло, яке підвішене в точці, що лежить вище його центра мас і яке здійснює коливання під дією сили тяжіння.

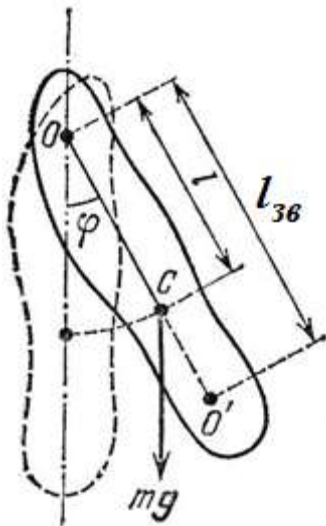

Рис. 1.

Період коливань фізичного маятника визначається виразом

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{I}{mgl}} \quad (1)$$

Тут I – момент інерції маятника відносно осі, що проходить через точку підвісу O (рис. 1), m – маса маятника, g – прискорення вільного падіння, l – відстань від точки підвісу O до центра мас C маятника.

Математичним маятником називають ідеалізовану систему, що складається з матеріальної точки, підвішеної на невагомій і нерозтяжній нитці. Гарним наближенням може служити невелика важка кулька, підвішена на довгій тонкій нитці.

Із зіставлення формули (1) з формулою для періоду коливань математичного маятника

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}} \quad (2)$$

випливає, що величина $I/(ml)$ вимірюється в одиницях довжини, а математичний маятник з довжиною

$$l_{зв} = I/(ml) \quad (3)$$

буде мати такий же період коливань, що й даний фізичний маятник. Величину $l_{зв}$ називають *зведеною довжиною* фізичного маятника.

Точка O' на прямій, що з'єднує точку підвісу із центром мас, який лежить на відстані зведеної довжини $l_{\text{пр}}$ від осі підвісу, називається *центром коливань* фізичного маятника (рис.1).

У всякого фізичного маятника під час послідовного підвішування маятника за точку підвісу або центр коливань період його коливань залишається тим самим.

Ця властивість називається властивістю *спряженості* або взаємності центра коливань і точки підвісу.

Доказ властивості взаємності точки підвісу й центра коливань.

Момент інерції I маятника відносно осі, що проходить через точку підвісу O за теоремою про моменти інерції (теоремою про паралельні осі) може бути представлений у вигляді

$$I = I_C + ml^2, \quad (4)$$

де I_C – момент інерції відносно осі, яка є паралельною осі підвісу й проходить через центр мас маятника. Підставивши цей вираз в (3), одержимо, що

$$l_{\text{зв}} = \frac{I_C}{ml} + l \quad (5)$$

Підвісимо тепер маятник у центрі коливань O' . Зведена довжина в цьому випадку буде дорівнювати

$$l'_{\text{зв}} = \frac{I_C}{ml'} + l' \quad (6)$$

де l' – відстань від початкового центра коливань (від точки O') до центра мас маятника. З огляду на те, що $l' = l_{\text{зв}} - l$, і виконавши алгебраїчні перетворення, вираз (6) перетворимо в такий спосіб

$$l'_{\text{зв}} = \frac{I_C}{m(l_{\text{зв}} - l)} + (l_{\text{зв}} - l) = l_{\text{зв}} + \frac{1}{m(l_{\text{зв}} - l)} [(I_C + ml^2) - mll_{\text{зв}}]. \quad (7)$$

Вираз у квадратних дужках дорівнює нулю. Дійсно, з (3) і (4) випливає

$$I_C + ml^2 = I = mll_{\text{зв}}.$$

Отже, $l'_{\text{зв}} = l_{\text{зв}}$, тобто при підвішуванні маятника в центрі коливань зведена довжина, а отже, і період коливань будуть тими ж, що й до того. Говорять, що **точка підвісу й центр коливань мають властивість взаємності**: під час переносу точки підвісу в центр коливань колишня точка підвісу стає центром коливань.

На цій властивості засноване визначення прискорення вільного падіння за допомогою так званого оборотного маятника.

Оборотним маятником (рис. 2) називається такий маятник, у якого є дві паралельні один одному, **закріплені** поблизу його кінців **опорні призми** B , за які він може по черзі підвішуватися. Уздовж маятника можуть переміщатися й закріплюватися на ньому важкі вантажі C, D .

Переміщенням вантажів домагаються, щоб при підвішуванні маятника на кожну з призм період коливань був однаковий. Тоді відстань між опорни-

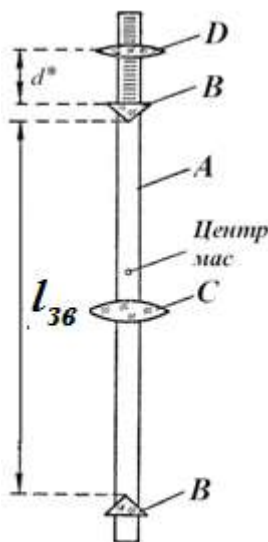

Рис. 2.

ми ребрами призм буде дорівнює $l_{зв}$. Вимірюючи період коливань маятника, і знаючи $l_{зв}$, можна за формулою

$$T^{\otimes} = 2\pi \sqrt{\frac{l_{зв}}{g}}$$

знайти прискорення вільного падіння g .

$$g = \frac{4\pi^2}{(T^{\otimes})^2} l_{зв}. \quad (8)$$

Опис приладу.

Оборотний маятник складається з металевого стрижня A , на поверхні якого нанесені поділки шкали.

На стрижні жорстко закріплюються й не пересуваються дві опорні призми B . Відстань між призмами є сталою, її значення можна визначити за сантиметровими поділками. Жорстко закріплюється також і вантаж C , що міститься між ними.

Змінювати положення опорних призм B і вантажу C **забороняється**.

Другий вантаж D міститься на кінці стрижня й може переміщатися по шкалі й закріплюватися в потрібному положенні.

Виміри.

Необхідно знайти таке положення рухливого вантажу D , за якого будуть однаковими періоди коливань у прямому й переверненому положеннях маятника. Для цього:

1. Ставлять маятник на одну із призм. Вантаж D послідовно закріплюють на відстані 2, 2,5 й 3 поділок (сантиметрів) шкали, відрахованих від підстави найближчої до вантажу призми. Користуючись секундоміром, визначають періоди коливань маятника для різних положень вантажу D на шкалі. Кожен період визначається тричі з великої кількості коливань (20 - 30 коливань), щораз користуються середнім арифметичним значенням.

2. Потім будують графік залежності періоду коливань від положення вантажу на стрижні маятника, відкладаючи по осі абсцис полілку шкали, що вказує положення вантажу, а по осі ординат величину періоду коливань.

3. Після цього перевертають маятник і змушують його колитися на іншій опорній призмі. Знову зовсім так само вимірюють періоди коливань із тим же числом вимірів. Результати вимірів представляють у вигляді другого графіка на тім же рисунку й тих же координатних осях.

4. Точка перетинання кривих визначає місце розташування d^* рухливого вантажу D , що дає найбільш близькі один до одного значення періодів.

5. Поставивши вантаж D у це знайдене за графіком положення, з найбільшою старанністю визначають періоди коливань у прямому й переверненому положенні.

6. Коли періоди коливань маятника на обох призмах збігаються, за цим значенням періоду T^* , користуючись формулою (8), визначають величину прискорення сили тяжіння.

Виконання роботи вимагає уваги й старанності. Неприпустимими є коливання маятника з кутом відхилення більшим, ніж 4° .

№	$l_{\text{пр}}$	Положення D	d	$T_{\text{ср}}$	d^*	T^*	g
		Вантаж D угорі	2 см				
			2,5 см				
			3 см				
		Вантаж D унизу	2 см				
			2,5 см				
			3 см				

Контрольні питання.

1. Що називається зведеною довжиною фізичного маятника?
2. Що називається центром коливань маятника?
3. У чому полягає властивість взаємності точки підвісу й центра коливань?
Доведіть цю властивість.
4. На чому заснований метод оборотного маятника?

Література.

1. І. М. Кучерук та ін. Загальний курс фізики. Т.1. К. 1999.
2. И. В. Савельев. Курс фізики. Т.2 . М. 1989.

Склали І.П.Гаркуша, В.П.Курінний